

HERMENEVS

4^e JAARGANG, AFL. 9 — 15 MEI 1932

Nederlandsche dichters

VII.

PLATONISCHE MOTIEVEN IN P. C. BOUTENS' POËZIE

Als jongen van achttien jaar stelt Boutens een eerste, later opnieuw bewerkte vertaling op schrift van het Symposium en hij getuigt daarmee van een liefde en vereering voor den grootsten drager van Griekschen geest, waaraan hij zijn leven trouw zal blijven. Tusschen 1900 en 1910 verschijnen achtereenvolgens in prachuitgaven zijn *Platoon's Drinkgelag*, *Phaidoon* en *Phaidros*, In deze zelfde periode komen tot stand de bundels *Praeludiën*, *Stemmen*, *Sonnetten* (met *Symp.*, 212*b* als motto) en het *Spel van Platoon's leven*, in 1908 opgevoerd bij het Delftsche lustrum. Het jaar 1912 brengt tenslotte de bekroning in *Carmina*, waarin de bekende *Andere proloog voor 'Het spel van Platoon's leven'*.

Zooals uit deze louter zakelijke opsomming al blijkt staat Boutens' dichterschap gedurende de belangrijkste periode van haar ontwikkeling in een ononderbroken contact met Plato's persoon en werken. De in andere gevallen vaak zoo moeilijk te beantwoorden vraag, of een invloed direct of indirect werkzaam is geweest, komt hier dan ook te vervallen. Het is niet uit een of meer van die tallooze beken, alle uit één oorsprong door de eeuwen uitgevloeid, maar om het met Boutens' eigen woord te zeggen uit „die diepe bron”¹ zelf dat hij heeft geput. En hoe zeer ook in later jaren de hier aangeduide betrekking tot den meester levend is gebleven, blijkt het best wel uit den jongsten bundel *Bezonnen Verzen* (1931), die talrijke gedichten bevat, geheel opgebouwd uit motieven eenmaal het eerst bij Plato gevonden.

Bij het kort bestek waaraan de artikelen van deze reeks gebonden zijn is het ondoenlijk op een ook maar eenigszins bevredigende wijze de verhouding te bepalen tusschen de gangbare en m. i. eenig juiste voorstelling van Plato — die van den wijsgeer — en den Plato zooals Boutens hem ziet: „voor alles minnaar”.² Buiten het „kader van dit opstel ligt ook de quaestie, in hoeverre onze dichter

¹ *Ca.* p. 43.

² *Grieksche Lyriek*, verz. en ing. door W. E. J. Kuiper, p. 31.

Christelijke voorstellingen en gevoelens vermengt met Platonische gedachten. Voor deze en dergelijke vragen verwijs ik gaarne naar een reeks artikelen met opschrift „Het Platonisch denken bij P. C. Boutens” van de hand van A. Reichling (*Studiën* 1924), in welke artikelen zooals vanzelf spreekt een groot aantal plaatsen wordt aangehaald, die reminiscenties aan Plato bevatten. In het hieronder volgende is het mijn bedoeling een nieuwe soortgelijke collectie in anderen samenhang te geven en wel zoo dat men zien kan, hoe verschillende motieven uit Plato's bovengenoemde geschriften in Boutens' gedichten dooreen- en samengaan.

In „Hart en Land” (B. F.) getuigt Boutens van zichzelf:

Ik zong van dood en leven,
Van liefdes rijken nood.

De in deze laatste woorden gegeven karakteristiek van een in den tijd verlangen naar het schoon der eeuwigheid is ons uit vroeger werk van den dichter reeds bekend: „Rijk Gemis” is de titel van een zijner *Vergeten Liedjes*. De oorsprong van het bedoeld motief is te vinden in Plato's Symposion, daar waar Eros geteekend wordt als middelaar tusschen goden- en menschenwereld. In een allegorie wordt hij ons voorgesteld als zoon van den hemeling Poros („Overvloed” verf. B.) en de overal rondbedelende Penia („Armoede”). Vandaar zijn dubbele natuur: altijd een haveloos zwerver, die zonder dek onder den blooten hemel overnacht, maar ook altijd een die iets machtig weet te worden van het schoone en goede, waar hij steeds zijn aandacht op heeft gericht, afwisselend bloeiend en kwijnend en wat hij telkens wint, telkens ook weer verliezend, kortom nooit geheel arm, maar ook nooit geheel rijk. Bijzondere trekken uit deze allegorie zal men herkennen in het bespiegelend „Lentemorgen” (B. V.), waar de ziel zich in liefde's „ragversleten warme wâ” tegen den nachtwind beveiligd weet, als mét den dag ook al het geleende dag-schoon haar „ontglijdt”; verwant is „Spel” in Praeludiën¹. Naar zijn strekking komt het motief wel het meest tot zijn recht in het groote gedicht „Zwaluwen” (B. V.), waar na een beschrijving van de zaligheid, waarvan de ziel vervuld is bij haar „oogezwieren” door heel het gebied der zichtbare wereld deze verzen volgen:

¹ Ook hier in „al schoon dat 'k won verglêe” het ὑπερκεῖ van Symp. 203e ('ontglipt' vert. B.).

Maar goddelijker speelman
 Dan zon en zee en zomer is,
 Zet in zijn evenveel van
 Vervuldheid en gemis,¹
 En dieper krachten winnen vaart
 En als gespeend verstoot ons de eigen borst der aard.

En alle heemlen breken
 In ademtriiënd wachten op
 Gods onverbeeldbaar teeken
 Als rijpgezwollen knop.

Uit de leer van het Symposion stamt hier niet alleen de karakterisering van menschelijk eeuwigheidsverlangen, maar ook de voorstelling die ten grondslag ligt aan de laatst geciteerde verzen. In een aan den ritus der mysteriën ontleende symboliek laat Plato namelijk den hierboven slechts ten deele gekenschetsten daemon Eros zijn volgeling in een reeks van wijdingen trapsgewijs opwaarts voeren van een eerst alleen-zinnelijk tot een steeds meer ontzinnelijk en geestelijk wordend schoonheid-zien, totdat op de hoogte der beschouwelijke wetenschappen hij een „wijde zee 2 van schoonheid” voor zich vindt uitgebreid, in wier aanblik gesterkt en volwassen geworden hij tenslotte zijn eindwijding mag ontvangen: een plotseling geestelijk zien van de eeuwige onzienlijke schoonheid-zelf, waaraan alle schoon in vergankelijkheid en verschijning slechts „deel heeft” in oneigenlijken zin en terwille waarvan heel deze stijging met Eros als leidsman is geweest (5. 210 e. vv.).

Van de talrijke reminiscenties aan deze hoofdrede van het Symposion slechts een enkel voorbeeld; — het verband blijkt genoegzaam uit de titels.”

¹ Verg. B. V. p. 38 des dichters „overvloed en nood” in het schouwen met verhelderd oog door een „horizon van oogen op Gods onpeilbaarheid” (het openbarend natuurschoon).

² Bij Boutens beantwoordt op dit punt, waar Plato denkt aan de abstracties der wetenschappen (speciaal mathematiek) steeds een uiterste expansie van de verbeelding, waarin de ziel zich voelt als wereld-doorlevend. De plaatsen waar hij dit gevoel beschrijft hebben vaak het beeld van de oneindige lucht- of aetherzee (bv. *Aubade Pr.*, *Amor Vind. Ca. Sol. in aed. Am. St.*). Niet alleen deze plaats uit *Symp.* maar ook *Phaedo* 109e, 111a heeft daar mede invloed op gehad.

... Maar door alle eeuwen traden
 Uw kinderen de luchten paden,
 Al wien uw wijding was bereid,
 Een stoet van engelen tusschen aarde en hemel
 (Amor Vindex, *Ca.*)¹

... Vluchtig en eeuwig als elk ding dat deel
 Aan schoonheid neemt en hier op aarde leeft,
 Als dageraden, als de klank der veel
 (Ontmoeting, *St.*)

Al de groene dalen waar Uw menschekind
 Al Uw schoone schepslen naar U heeft bemind,
 Opgang (Overzicht, *B. V.*)

Tot nu toe hebben wij ons alleen beziggehouden met motieven uit het Symposium. Er is echter een tweede, deels daarop en deels op de theorieën van den Phaedo berustende Eros-leer, die van den Phaedrus. De stijgende ontwikkeling van zinnenslaaf tot geestelijken mensch die in het Symposium wordt beschreven is ook hier voorwaarde voor het ontvangen van de „hoogste wijding”, het reeds tijdens dit leven in beroering zijn met de dingen der eeuwigheid (2490). Zij is hier echter tevens, mits grootendeels volbracht, de waarborg voor een terugkeer na den aardschen dood tot die hemelsche zaligheid, die de oorspronkelijk gevleugelde ziel in een voorbestaan voor haar val op aarde en haar kerkering in het lichaam heeft gesmaakt in het aanschouwen der eeuwige wezenheden (ideeën). Door het — aanvankelijk slechts met de zinnen — waarnemen van de gelijkenissen der eeuwige schoonheid op aarde wordt de ziel weer herinnerd aan haar verloren vaderland: de in haar val verloren vleugels beginnen weer aan te groeien, het is Eros — nu symbool van het eeuwigheids heimwee en daarom hier „god” — die de ziel opnieuw „bevedert”. Bij het voortgaan van deze bevedering, die herwinning beteekent van hemelschen staat, heeft de ziel echter een strijd te voeren: slechts dan wordt zij voltooid, wanneer het geestelijk element, de „wagenmenner”, in

¹ De „Amor” van Boutens gedichten is niet wel te onderscheiden van „Schoonheid.” en evenmin van „God”; Reichling heeft dit reeds opgemerkt t. a. p. Men zou m. i. kunnen spreken van een nieuwe noch Platonische noch Christelijke Drieenheid. „Schoonheid” vertoont in deze erotisch-aesthetische religie soms de trekken van Christus en „Liefde”. („Amor”) heeft een zekere overeenkomst met den H. Geest.

gerichtheid op het eeuwige zijn „gespan” van driften en neigingen weet te luchten tot volgzzaamheid.

In verband met Boutens' eigen geloof in persoonlijke onsterfelijkheid is deze tweede Eros-leer voor hem van overheerschend belang en zoo zien wij overal de motieven uit het Symposium opgaan in voorstellingen die uit den Phaedrus stammen. Een teekenend voorbeeld hiervan is het vervolg op de passage uit „Zwaluwen” die ik zooeven heb aangehaald. — Uit verrukt aanschouwen van tijdelijk schoon is de ziel ontwaakt tot haar eeuwigheidsbewustzijn: de aarde is haar opeens vreemd geworden en reikend tot de grenzen van het onzienlijke wacht zij alleen nog op Gods eigen tegenwoordigheid. Dit was tot zoover de inhoud. Dan komt er een wending. Het gezicht op een school zwaluwen die in speelsch volmaakte tucht zich oefenen voor den trek in het najaar waarbij geen achterling zal overblijven brengt den dichter tot zelf-bezinnen. Zoo als die ouder-vogels daar met „ziend geduld” een vaste leiding geven aan de „blinde drift” van de jongen, zoo moet het ook in hem zijn. Het is niet genoeg, dat de „ziel” (vgl. p. 81 „geest”) haar richting kent op het leven in andere gewesten, zij moet al haar gedachten en gevoelens¹ — de bij het aardsche „hart” gewonnen „kinderen” — gestadig oefenen voor de groote vlucht als eenmaal de levens-wende komt.

Tot bloedens toe verteederd
 In onuitputtelijk geduld,
 Telkens opnieuw bevederd
 Uit nederlaag en schuld,
 Met iedren nieuwen zonnegang
 Voer op der kleinen heimwee tot al hooger drang.

Men ziet het: uit de allegorie van den Phaedrus met haar menner (geest) en zijn gespan (affecten) is hier een bij alle verschil in bijzonderheden als geheel overeenkomstige verbeelding voortgekomen. De kenner van Plato zal hier tevens in dat „oefenen” den klank hebben gehoord van de ontstervings-leer uit den Phaedo. En inderdaad heeft deze met Boutens' emotioneel-aesthetische levens-waardeering geheel tegenstrijdige leer zoo hier als elders mede invloed gehad op zijn voorstellingswijze. Met een enkel voorbeeld hiervan wil ik besluiten. In het met „Zwaluwen” verwante, oudere

¹ Verg. hiervoor *Overzicht* ib.p. 60, waar de „vrije geest” met zijn „gedachte-zwaluwen” staat tegenover het „gebonden hart, | de ongeveugdde in haar vreugden en haar smart”.

gedicht „Terra vallis nimis amoena” (*Ca.*) vraagt de dichter zich af, hoe de ziel, die „wilde zwaan” ooit zal kunnen scheiden van deze schoone wereld, die reeds in het eindige de oneindigheid laat beleven en waaraan „het hart” blijft hangen. Het antwoord luidt dan:

Ik weet niets haalt van hier,
 Van 't zoete zonnevier
 De ziel, die rijz'ge zwaan, in alvergetend moeten,
 Dan dat door ijlen dood
 Haar oogen 't morgenrood
 Van nieuwer liefde oneind'gen zonneschijn begroeten.

Het antwoord — dat naar Plato's leer slechts toekomt aan hem die de vraag niet meer stelt — is dat van den Phaedo. Als Socrates ziet hoe zijn vrienden zich verbazen over zijn blij moedigheid in het aangezicht van den dood, vergelijkt hij zichzelf daar namelijk met den zwaan, den zangerigen vogel, aan wien Apollo den ziensblik schonk. Deze vogel toch — zoo zegt hij — zingt dan het langst wanneer hij den dood voelt naderen, niet uit smart zooals men wel zegt, maar uit vreugde, omdat hij nu mag gaan tot zijn god en omdat hij vooruit weet, welk een schoon lot hem wacht. — Wat wij tevoren constateerden voor het gedicht „Zwaluwen”, geldt ook hier. Er is een assimilatie onderling van elementen uit alle drie de geschriften van Plato die Boutens voorkeur hebben, er is echter bovenal assimilatie van Plato's steeds op het eene einddoel van wijsgeerig denken gerichte beschouwingen aan een didactische verbeelding die slechts een gevoelswereld kent.

Amsterdam.

J. D. MEERWALDT.

Geschiedenis der Aardrijkskunde

II. ¹

Ongetwijfeld moeten de Phoeniciërs aldus een menigte geographische wetenswaardigheden aangaande vele landen hebben verzameld, en deze, gevoegd bij de astronomische en andere wetenschappelijke kennis, die hen in staat stelde om zulke uitgestrekte tochten te ondernemen, zouden voor ons van onschatbare waarde zijn geweest — indien zij tot ons waren gekomen! Maar die

¹ Vervolg van blz. 132.

kennis is, helaas! voor het nageslacht onherstelbaar verloren gegaan. Zulks is het gevolg geweest van de kortzichtige en naijverige handelspolitiek van dat volk, die hen dreef om hunne ontdekkingen geheim te houden teneinde te voorkomen, dat andere naties hen volgden en hunne concurrenten werden. Bij Herodotus treffen wij allerlei verhalen aan, waarin de moeilijkheden en gevaren om de producten uit verre landen te bekomen door de Phoeniciërs breed worden uitgemeten met het doel om mededingers af te schrikken en de plaats van herkomst der handelsartikelen verborgen te houden. Zoo verhaalden zij, dat de boomen, waarvan zij in Arabië de wierook haalden, door gevleugelde draken werden bewaakt (III. 107); dat het meer, waar de *casia* werd verzameld, door groote vlermuizen werd onveilig gemaakt, waartegen de verzamelaars zich in ossenhuiden moesten hullen (III. no), en de kaneel werd door een list verkregen uit vogelnesten, die op ontoegankelijke rotsen waren gebouwd. Het laatste verhaal bij Herodotus doet denken aan één der verhalen uit den Duizend en Een Nacht en luidt aldus: Zij zeggen, dat groote vogels de stokken, die wij, Grieken, met den Phoenicischen naam κιννάμωμον, kaneel, noemen, naar hunne nesten dragen, die uit leem zijn gemaakt en tegen steile bergen bevestigd, welke geen menschenvoet kan betreden. Daarom bezigen de Arabieren de volgende list. Zij hakken de ledematen van de ossen, ezels en andere lastdieren, die in hun land sterven, in groote stukken, die zij dan in die streken brengen, en wanneer zij ze in de nabijheid van die nesten hebben neergelegd, trekken zij zich op een afstand terug. De vogels strijken dan neer en nemen de stukken vleesch mede naar hunne nesten, maar deze, niet sterk genoeg om dien last te dragen, breken en vallen op den grond, waarop de Arabieren toesnellen en de kaneel bijeengaren, die vervolgens naar andere landen wordt vervoerd.

Is het dus te verwonderen, dat in een tijd, waarin de Phoeniciërs volkomen bekend waren met het westelijk bekken der Middellandsche Zee, de Grieken van hen nog niet veel meer hadden vernomen dan vage geruchten over een grooten berg, Atlas geheeten, die den hemel schraagde, en over hemelhooge rotsen, de Zuilen van Hercules genaamd, die de wereld in die richting begrensden? En die politiek van een systematisch exclusivisme hielden zij vol tot in lateren tijd. Zoo deelt Strabo (III.5.11) ons mede, waar hij over de Cassiterides spreekt, dat een Phoenicisch koopvaarder uit Gades op weg naar die eilanden werd gevolgd door een Romeinsch schip,

dat ook den weg naar de streek, vanwaar het tin werd gehaald, wilde leeren kennen. De Phoeniciër stuurde, dat bemerkende, opzettelijk zijn schip op een ondiepte teneinde den Romein op dezelfde wijze te laten schipbreuk lijden, en toen hij eindelijk na vele wederwaardigheden over land in zijn vaderland was teruggekeerd, werd hij door den Staat schadeloos gesteld voor het verlies van schip en lading. Hij had het geheim bewaard! Het nageslacht heeft natuurlijk de gevolgen van een dergelijke zelfzuchtige politiek ondervonden, maar het verlies, dat de geographie daardoor heeft geleden, is haar rijkelijk vergoed, toen de Grieken zich aan die studie zijn gaan wijden. Meer dan één ander volk der Oudheid was het Grieksche geschikt om die taak te aanvaarden en de verschillende gebieden dier wetenschap behoorlijk tot hun recht te doen komen.

Ook de Grieken waren een zeevarende natie en hadden de zee leeren beschouwen als den heirweg der volken of, zooals Homerus het uitdrukt, als de ὑγρὰ κέλευθα, de waterwegen. De hachelijke vaart in de Aegeïsche Zee, bezaaid als zij is met hooge pieken, die de stormen aantrekken, was voor den Griekschen zeeman een leerschool in waakzaamheid en stoutmoedigheid, en deze eigenschappen, gevoegd bij den zucht naar avonturen, die dat volk kenmerkte, maakten hen bij uitstek geschikt tot het ondernemen van expedities naar verre landen. Maar het was de nationale intelligentie der Grieken, die hen voornamelijk bevoegd maakte tot geographisch onderzoek. Hun bevattingsvermogen paste bij een onderwerp, dat een wijd veld van wetenschap omvat, en gaf aan die studie zoowel een filosofisch als een wiskundig karakter. Daardoor zien wij hen reeds in een vroege periode de door hunne handelslieden verzamelde inlichtingen te boek stellen en tot grondslag maken voor onderzoekingen naar den oorsprong en bouw van den aardbol. Met hun scherp waarnemingsvermogen merkten zij de eigenaardigheden op van de landen, die zij bezochten, en van de voorwerpen, die zij erin aantroffen. Zij leerden dezen met elkaar vergelijken en theorieën opbouwen naar aanleiding van de overeenkomsten. Dat is het begin geweest van de natuurkundige aardrijkskunde, die den band vormde tusschen de studie van den aardbol in zijn geheel en het gedetailleerde onderzoek der natuurkundige verschijnselen. Hunne veelzijdigheid maakte, dat zij zich niet bepaalden tot één onderdeel dier wetenschap, maar deze integendeel van verscheidene kanten beschouwden. Zoo kwamen

de mathematische, de natuurkundige en de historische aardrijkskunde bij hen beurtelings tot haar recht, en tenslotte werden systematische verhandelingen samengesteld, waarin al die verschillende beschouwingswijzen van het onderwerp waren vereenigd. Als een gelukkige factor kwam daarbij nog een zekere mededeelzaamheid, die in hun aard lag en die een scherp contrast vormde met het exdusivisme der Phoeniciërs, zoodat zij zich als 't ware gedwongen gevoelden om de kennis, die zij hadden vergaard, ook aan anderen over te brengen.

Ook het land, dat de Grieken aan weerszijden van de Aegeïsche Zee bewoonden, was uittermate geschikt om aan te lokken tot geographisch onderzoek. Een wetenschap als de astronomie eischt bovenal een helderen hemel en een vrijen horizon: zoo werden de vlakten van Babylonië de geboorte- en kweekplaats der sterrekunde. De geometrie of landmeetkunde dankt, zegt men, haar ontstaan aan de noodzakelijkheid, waarin de Egyptenaren telken j are verkeerden om hunne landerijen weer op te meten, wanneer de grenspalen door den Nijl waren weggevaagd. En zoo was Griekenland door zijn natuurlijke gesteldheid rijker dan eenig ander land aan lessen voor den geographischen onderzoeker: de bergen, waarvan velen des winters met sneeuw zijn bedekt, de vlakten, waarvan die van Mantinea 2000 voet boven de zee ligt, de stroomen, in den zomer grootendeels uitgedroogd, maar des winters aan bruisende water-vallen gelijk, de voorgebergten, bakens voor den zeeman, maar tevens geducht om de gevaarlijke draaikolken daaromheen, en de zee zelve, die zich met ontelbare inhammen in het land dringt, Dan die in 't bizonder aan Griekenland eigene natuurverschijnselen: de plotseling onder den grond verdwijnende en veel verder weer te voorschijn komende rivieren (Alpheios), de grillige stroomingen van den Euripus bij Chalcis, de aardbevingen en daarmee gepaardgaande vulcanische verschijnselen, de talrijke warme bronnen (Thermopyiae). Zoo heeft Aristoteles bij het bespreken van physische vraagstukken zijne voorbeelden voortdurend aan plaatsen in zijn vaderland kunnen ontleenen en zoo is, tengevolge van hun aard en hun land, de geographie in de Oudheid van het begin tot het einde bijna uitsluitend het studie veld der Grieken geweest: ook op dit terrein zijn zij onze geestelijke voorouders.

Utrecht.

P. H. DAMSTÉ.

Faust en Helena

In deze dagen, waarin de Goethe-herdenking ons nog versch in het geheugen ligt, herinneren wij ons gaarne de groote liefde, die deze groote mensch altijd gekoesterd heeft voor alles wat de klasieke oudheid betrof.

Overall in zijn werken getuigt hij daarvan, soms luchtig, maar dikwijls met een ernst die de innerlijke ontroering slechts ternauwernood verbergt. Zeide hij niet eens: „Wir sind alle Pilger, die wir das Altertum suchen”, en wie zegt ons hoe vele uren hij als jongeling verdroomd heeft, „das Lyand der Griechen mit der Seele suchend”?

Zijn geheele levensgang toont ons, hoe hij zich werkelijk dikwijls als een pelgrim heeft gevoeld in het koude, nevelachtige Noorden, rondwalend met een voortdurend verlangen in zijn hart naar de klare luchten van het zonnige Hellas, hoe hij altijd heeft gestreefd naar de stille harmonie, de edele rust en onbewogen sereniteit der oudheid. Ontsproten aan een Luthersch milieu, in een omgeving levend, waar Christelijke invloeden steeds trachtten op hem in te werken, heeft hij zich altijd meer Griek dan Christen gevoeld; Hermann Bahr noemt hem niet ten onrechte den laatsten Griek, en zijn gevoelige kunstenaarsziel werd meer ontroerd door de klasieke schoonheid dan door het Christelijke ethos. Zoo koos hij dan ook voor zijn dichterlijke verbeeldingen meer dan eens een Grieksch achtergrond; maar ondanks het zuiver Helleensche coloriet herkent men in de vrouwengestalten die daaruit opkomen en het tooneel betreden, gemakkelijk aan woord en gebaar vrouwen uit Goethe's onmiddellijke omgeving, wier invloed op zijn poëtische werkzaamheid hij immers niet ontweek. Daar is in zijn dramatisch oeuvre echter zeker één Grieksche vrouw te vinden, die kennelijk niemand anders wil zijn, dan ze is, en eens was: Helena, die door haar schoonheid in de oudheid Paris had ontvlamd en den strijd om Troje had ontketend. Het schijnt niet zonder belang na te gaan, welke waarde deze figuur, die dus geen antiek masker draagt, waarachter zich een achttiende-eeuwsche schoonheid verbergt, voor Goethe en zijn dichterlijk werk heeft vertegenwoordigd.

Reeds in zijn jongen tijd heeft de gestalte van Helena, zoals Goethe zelf in 1827 bekent, door de ruimten van zijn geest gedwaald en zijn phantasie geen rust gelaten. Vijftig jaar lang dook ze telkens

weer voor zijn geestesoog op (spreekt hij niet van een 50-jarig spook? ¹⁾), zonder dat haar figuur lijn en vorm verkreeg in een voltooide dichterlijke schepping. Schreef hij in 1800 aan Schiller: „meine Helena ist wirklich aufgetreten”, het duurde nog tot 1828, voor Helena werkelijk in het openbaar voor het voetlicht verschijnt. Dan treedt ze op in wat hij noemt een „klassisch-romantische Phantasmagorie”*, een tusschenspel tot Faust, aansluitend aan het reeds vroeger verschenen eerste deel daarvan. Eerst later krijgt ze haar definitieve plaats in de derde acte van het tweede deel van den Faust.

Het kan geen verwondering wekken dat het Goethe blijkbaar eenige moeite heeft gekost voor zijn Helena de juiste plaats in den Faust te vinden. Dit drama is immers geheel doortrokken van een Noordelijk-Germaanschen geest. En er is wel geen grooter tegenstelling denkbaar dan tusschen Faust, den rusteloozen Strever, den onstuimig voortstormenden Zoeker, den titaan die het universum wil omvatten, den gigant die het Al wil bewegen ... en Helena, die de antieke schoonheid zelve schijnt, die in zich zelve rust in ongerimpelde harmonie met den glimlach van het geluk spelend om de lippen. Welke weg kan er voeren van den dynamischen Faust tot de statische, bijna statuaire Helena?

Het is duidelijk dat classicisme en romantiek, belichaamd in twee groote gestalten, die ieder een anderen tijd toebehooren, elkander niet zonder meer in een drama op één tijdstip kunnen ontmoeten. Daar is een dichterlijke vrijheid, in dit geval bijna een kunstgreep voor noodig.

De eerste maal dat Helena aan Faust verschijnt, is zij dan ook door een magische spreuk opgeroepen uit het rijk der moeders, dat de huivering voor het numineuze reeds wekt als men erover durft te spreken:

Die Mütter! Mütter — 's klingt so wunderbarlich!

Maar aan het keizerlijke hof, waarheen Mephisto Faust heeft gevoerd, toen hij hem wegsleurde uit de gevangenis van Gretchen's zijde, ontmoet hij Helena in de schemering van de Gothische ridderzaal voor de oogen der geheele hofhouding. Immers in een antiek geënceneerd tooneel wordt dan het beeld van Helena

¹ cf. Rickert. Helena in Goethe's Faust, Erlangen.

opgeroepen, haar *beeld*, want al beweegt haar gestalte zich melodisch, ze heeft toch niet de tastbare werkelijkheid waarin Faust aanwezig is. Dat ondervindt hij, wanneer hij haar schoonheid als realiteit wil begrijpen, en haar redden wil uit de handen van Paris, die zijn klassieke zending getrouw, haar ook nu schaken zal. Ontzet roept de hof astroloog:

Was fust du, Fauste! Fauste! — mit Gewalt
Faszt er sie an, schon trübt sich die Gestalt!

Er volgt een geweldige explosie, die Faust voor dood ter aarde slaat, en waaruit hij eerst na lange bewusteloosheid ontwaken zal. Niet ongestraft dreef zijn faustische drang hem er toe een ijl beeld van schoonheid, een schijngestalte, een schimachtig phantoom als werkelijkheid te omgrijpen, geen titaan, die nog mensch is, kan in de sfeer der aesthetische beschouwing een beeld van schoonheid als levenswarme realiteit omvatten.

En toch laat Helena's verschijning hem niet los, wanneer zijn ledematen weer zijn vrij geworden uit de paralyse, waarin hij was temeer geslagen. Nòg is zijn ideaal in schoonheid te leven, en homunculus voert hem, in den klassieken Walpurgisnacht, door het luchtruim naar het vaderland van Helena, en nauwelijks raken zijn voeten den heiligen grond van Griekenland of hij ziet vragend om zich heen, en roept bijna ongeduldig uit: „Wo ist sie?” Maar zij is er nog niet, hij moet eerst Proserpina in de onderwereld gaan vragen haar los te laten. De reis van Faust daarheen heeft Goethe ons niet verhaald; wij zien alleen het resultaat, wanneer Helena dan, nu niet meer als beeld, maar als levende, ademende, voelende vrouw optreedt in den ouden Spartaanschen burcht.

Zoo schijnt de tijd der handeling plotseling twee duizend jaren terug verplaatst, maar nog is het geen kleinigheid haar nu ongedwongen met Faust te confronteeren. Heel de sluwheid van Mephisto is er voor noodig haar tot Faust te brengen. Phorkyas, de nachtgestalte, waarachter zich voor deze Walpurgisnachtelijke gelegenheid Mephisto verbergt, haalt haar over bij Faust bescherming te zoeken, wil ze niet als offer vallen voor den toorn van haar naderenden echtgenoot. Faust aanschouwt in haar, als hij haar eindelijk ontmoet, niet alleen een antieke gestalte, maar ook de reeële vrouw, die zijn bewondering wekt, wier schoonheid hem ontvlamt in hartstocht ; en spoedig vereenigt hij zich met haar niet alleen in kunst,

waarin hij haar het den Ouden onbekende rijm leert, maar ook in een liefde van overmoedige openbaarheid. Het geluk dat hij nu smaakt, verandert zijn geheele visie op de wereld; de faustische onrust schijnt hem niet meer te kwellen:

Zur Laube wandeln sich die Throne,
Arkadisch frei sei unser Glück.

Uit deze verbintenis van Faust met Helena wordt straks Euphorion geboren, die al spoedig — zijn naam wijst er reeds op — in jeugdigen overmoed zijn krachten overspant, vleugels aanschiet om zich boven de aarde te verheffen, maar, terwijl de angst zijner ouders in ontzetting omslaat, met geknakte wieken omlaag valt. Weer is het de drang naar het bovenmatige, onmogelijke, die aan Faust's geluk een einde maakt. Want Uuphorion ontwijkt naar de onderwereld met een: „Lasz mich im düstern Reich, Mutter, mich nicht allein!” en Helena kan aan dien roep geen weerstand bieden, werpt zich nog eenmaal Faust in de armen en verdwijnt met een: „Persephoneia, nimmt den Knaben auf und mich!”

Daarmee verdwijnt Helena voor goed uit het leven van Faust. Ook het leven in schoonheid gaf hem niet het geluk, waarvan hij den duur wenschte; de faustische trek in zijn wezen, zich nu in Euphorion uitend, vernietigde ook het arcadische genot, dat hij aan de zijde van Helena smaakte, en het: „Verweile doch, du bist so schön” kwam niet over zijn lippen. Dat geschiedde eerst toen zijn leven in sociale bezigheid een ethischen inslag had verkregen, toen zijn levensideaal boven de grenzen zijner eigen persoonlijkheid een geheele menschengemeenschap ging omvatten en de vrije, mannelijke daad hem vreugde verschaft. Dan eerst wenscht hij den duur van het oogenblik, met het woord, dat hem naar de weddenschap uit den proloog sterven doet; maar op het zelfde moment wordt hij naar hooger sferen opgeheven door eeuwige liefde en goddelijke genade. En in de hemelsche reien, die hem met hun zang begeleiden, mengt zich wel Gretchen als una poenitentium, maar Helena verschijnt hem niet meer.

Terwijl wij weten in Euphorion I^{ord} Byron te mogen zien, verbeeldt Helena in het tweede deel van den Faust geheel zich zelf. Haar klassieke gestalte was altijd het symbool der antieke schoonheid. De verbinding dezer twee momenten, die Goethe beide even na aan het hart lagen, van het Grieksche en het vrouwelijke moest

zijn geest dan ook wel bijzonder boeien. Maar Faust is in het geheel geen klassieke, eer een bij uitstek romantische figuur, wiens tendenz naar het universeele, de specifiek faustische trek in zijn wezen, de groote onrust van zijn leven is, die iedere harmonie, elk met moeite verkregen evenwicht onmiddellijk weer verstoort.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat Helena, als ze de levenssfeer van dezen Faust binnentreedt, als het ware iets van haar geprononceerd klassiek karakter verliest, en in haar verhouding tot Faust een volkomen menselijkheid verraadt. En zoo is zij niet zoozeer een vrouwelijk symbool der antieke schoonheid, dan wel een antiek symbool van vrouwelijke schoonheid, dat in den Faust een geheel aesthetische levensconceptie draagt en daarom geen blijvende plaats kon innemen.

Amsterdam.

G. A. LINDEBOOM.

De dood van Archimedes

Het heet gewoonlijk, dat Archimedes gebogen zat over figuren, die hij op den grond in het zand geteekend had, toen de Romeinsche soldaat op hem afkwam en hij de klassieke woorden van mathematische afgetrokkenheid sprak: Ἀπόστηθι, ὦ ἄνθρωπε, τοῦ διαγράμματός.

Natuurlijk is het geen exact te staven historisch feit, dat de groote wiskundige onder zulke omstandigheden om zijn leven zou zijn gekomen, maar het is wel een wezenlijke trek van de mythische gedaante, waarin hij is blijven voortleven. Dat rechtvaardigt onze belangstelling in het verhaal; het geeft tevens aanleiding, om eens na te gaan, of het wel wordt overgeleverd in den vorm, waarin het oorspronkelijk in omloop was. De typeerende anecdote heeft evengoed als het bewijsbare feit recht op historische zuiverheid; men mag haar eventueele verbastering niet verontschuldigen met haar onbewijsbaarheid. Beschouwen we dus de plaatsen, waar de geschiedenis verhaald wordt.

De oudste staat bij Livius, *Ab urbe condita* XXV, 31; daar wordt Archimedes beschreven als *intentum formis quas in pulvere descripserat*; ook Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, V, 19, 50, spreekt van een *describere in pulvere*. Plutarchus, *Vita Marcelli*, XIX,

zegt alleen, dat hij, ἀνασκοπῶν ἐπὶ διαγράμματος καὶ τῇ θεωρίᾳ δεδοκῶς ἅμα τὴν τε διάνοιαν καὶ τὴν πρόσοψιν, niets gemerkt had van het tumult, dat de inname der stad veroorzaakte. Dan komt het eerst bij Valerius Maximus, *Factorum et Dictorum memorabilium Libri IX, Liber VIII, 7, 7*, de mededeeling, dat Archimedes door den vijand verrast wordt *dum animo et oculis in terra defixis formas describit*, en deze lezing, waarin het primitieve hulpmiddel, dat figuren in het zand voor wiskundig redeneeren konden zijn, in werkzaam contrast tot het absorbeerende denkwerk wordt gebracht, is in latere tijden in woord en beeld het meest verspreide gebleven. Bij de Byzantijnsche polyhistoren Tzetzes en Zonaras, die het verhaal natuurlijk ook vertellen, komt ze echter nog niet voor. Tzetzes, bij wien de boven geciteerde woorden Ἀπόστηθι κ.τ.λ. staan, zegt alleen, dat Archimedes was κεκυφώς, διάγραμμα μηχανικόν τι γράφων en bij Zonaras wordt niets anders verteld dan dat hij een figuur geteekend had, toen de Romein hem kwam storen.

Het valt dus op, dat de klassieke bronnen, voor zoover ze de situatie preciseeren, met de eene uitzondering van Valerius Maximus, van een teekenen van figuren *in pulvere* spreken. Als men dat bericht onbevangen beschouwt en niet denkt aan wat er altijd over verteld wordt, kan de beteekenis echter nauwelijks twijfelachtig zijn. Het is namelijk bekend, dat de Grieksche wiskundigen hun figuren maakten op het oppervlak van gladgestreken zand of glasstof, dat een bak vulde, die evenals het bekende rekeninstrument *abacus* heette. Een scholium op Perseus omschrijft den abacus b.v. als *mensa, in qua geometrae designant loca vel figuras*, bij Iamblichos. wordt verhaald, hoe Pythagoras een leerling in de wiskunde onderwees ἐπ' ἀβακος τὰς ἐκάστου ἀποδείξεις ποιούμενος en de kerkvader Hieronymus spreekt in zijn commentaar op Ezechiël, waar sprake is van het afbeelden van de stad Jerusalem op een tichelsteen, van een πλίνθιον, *quem nos later culum et abacum appellare possumus ; in cuius pulvere solent geometrae grammas i. e. lineas radiosque describere*. Voegt men hieraan nog toe, dat bij Cicero, *De natura Deorum* II, 18, 48, de term *pulvis eruditus* als metaphoor voor wiskunde staat en dat hij Archimedes elders (*Tusculanae Disputationes* V, 23) een *homunculum e pulvere et radio* noemt, dan is het wel zeer aannemelijk, dat bij het in *pulvere describere* aan het gebruik van een abacus moet worden gedacht. We zullen ons dus Archimedes in het

uur van zijn dood moeten voorstellen niet buitenshuis over den grond gebogen (daar zou het krijgsumoer hem ook niet zoo gemakkelijk ontgaan zijn), maar binnenkamers gezeten aan een tafeltje, waarop de abacus (die nogal zwaar moet zijn geweest) geplaatst was.

Deze gedachtengang nu wordt op de meest verrassende wijze ondersteund door een in Herculaneum gevonden mozaïek, dat als afbeelding van den dood van Archimedes geldt. Het is afkomstig uit de nalatenschap van Jérôme Bonaparte, is later in bezit gekomen van Frau E. Scabell te Wiesbaden en is in het jaar 1924 door F. Winter gepubliceerd¹. De uitgever houdt het voor een afbeelding van een schilderij uit het begin van den hellenistischen tijd, dat wellicht onder den nog verschen indruk van het lot van Archimedes gemaakt zou kunnen zijn. Men ziet een man achter een tafeltje, waarop een rechthoekige bak geplaatst is, verontwaardigd opzien naar een krijgsman, die met getrokken zwaard naast hem staat en hem blijkbaar het bevel geeft, mee te gaan. De bedreigde breidt zijn handen beschermend over zijn werk uit en men kan er nauwelijks aan twifelen, of hij spreekt hier de woorden, die den Romein zoo vertoornden en zijn dood ten gevolge hadden.

Oisterwijk.

E. J. DIJKSTERHUIS.

Drankbestrijding

„Hinc nunc ambrosiae succus, nectarque nocivum,
 Hinc dirum vinum, juniperusque vafer;
 Depravant animam, maculant et corpora foede,
 Nervos enervant, imaque corda flagrant.
 Ergo semper aquam cives bibitote perennem,
 Mentem darificat, viscera sana facit.”
 Hoc terram damore replevit sobria turba;
 Qui sequitur tardans, unus et alter erit.

R. B.

¹ Franz Winter, *Der Tod des Archimedes*. 82 Winkelmannsprogramm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin. Berlin (de Gruyter) 1924. Aan deze verhandeling is de boven meedeelde opvatting in beginsel ontleend.